

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.134

А. О. Дутко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри цивільного права та процесу

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ПРИВАТНОГО ПРАВА

© Дутко А. О., 2015

Наведено поняття та ознаки приватного права. Виявлено особливості юридичних конструкцій приватного права, які зумовлюються предметом та методом правового регулювання окремих галузей. Розглянуто особливості використання юридичних конструкцій у приватно-правових галузях права та способи закріплення їх у законодавстві. Проаналізовано юридичні конструкції правовідносин, договору в основних галузях приватного права: цивільному, сімейному та трудовому.

Ключові слова: юридична конструкція, публічне право, приватне право, правовідносини, договір, юридична конструкція договору.

А. О. Дутко

ОСОБЕННОСТИ ЮРИДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ ЧАСТНОГО ПРАВА

Наведены понятия и признаки частного права. Выявляются особенности юридических конструкций частного права, которые обусловлены предметом и методом правового регулирования отдельных отраслей. Рассматриваются особенности использования юридических конструкций в частно-правовых отраслях права и способы закрепления их в законодательстве. Анализируются юридические конструкции правоотношений, договора в основных отраслях частного права: гражданском, семейном и трудовом.

Ключевые слова: юридическая конструкция, публичное право, частное право, правоотношение, договор, юридическая конструкция договора.

А. О. Dutko

FEATURES OF LEGAL CONSTRUCTIONS OF PRIVATE LAW

The article presents the concepts and features of private law. Revealed features of legal constructions in private law that depending on the subject and method of legal regulation of individual industries. The features use of legal constructions in the areas of private law rights and ways of securing them in the legislation. Analyzes the legal constructions of relationships, contract in key sectors of private law: civil, family and labor law.

Key words: legal construction, public law, private law, legal relationship, law construction of the contract

Постановка проблеми. Попри довгу історію існування доктрини дуалізму права і сьогодні зустрічаємо концептуальні підходи щодо вирішення проблеми поняття і сутності, а також критеріїв розмежування приватного та публічного права. Одним з найскладніших засобів законотворчої техніки є юридичні конструкції, завдяки яким можна чітко та економно впорядкувати суспільні відносини у правовій площині, які полегшують сприйняття та вивчення явищ правової дійсності, узагальнюють багатоманітність окремих випадків юридичної практики. Юридичні конструкції – це моделі структури певних правових явищ, за допомогою яких створюються нормативні приписи і забезпечується точність та визначеність законодавства. Основне завдання під час створення цього засобу законодавчої техніки полягає у тому, що юридичні конструкції повинні відповідати особливостям галузей права, а в процесі використання повинні з максимальною ефективністю забезпечити завдання, які поставив нормотворець.

Галузевому законодавству відомо багато найрізноманітніших конструкцій, які вивчаються галузевими юридичними науками, з огляду на свій предмет дослідження. Кількість конструкцій у законодавстві постійно зростає, тому розгляд питань, пов'язаних з сутністю, природою юридичних конструкцій загалом та значенням цього засобу законотворчої техніки зокрема у галузях приватного права, набуває важливого значення. Будь-яка конструкція має специфіку, яка зумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується.

Стан дослідження. Питання юридичних конструкцій досліджувались як в загально-теоретичному аспекті С. С. Алексєєвим, В. К. Бабаєвим, Ж. О. Дзейко, Т. А. Доценко, Р. Ієрінгом, Т. В. Кашаніною, Д. А. Керімовим, Р. Лукичем, Л. А. Луць, А. Нашиц, О. Ф. Черданцевим, так і з позицій галузевих юридичних наук: І. І. Бабіним, Д. В. Винницьким, Л. Д. Воєводіним, Р. Гаврилюк, П. І. Люблінським, К. К. Паньком та ін. Аналіз розмежування приватного та публічного права розглядають праці Л. Луць, В. Мамотова, А. Саїдова, Р. Сивого, О. Скакун та ін.

Мета роботи – виявити особливості юридичних конструкцій приватного права та їх використання у приватно-правових галузях.

Виклад основних положень. Існують різні точки зору щодо поняття публічного та приватного права. О. Ф. Скакун публічне право визначає як “сукупність узгоджених норм, які регулюють державні, міждержавні і суспільні відносини, структурно розподілені по галузях, підгалузях та інститутах...”, а приватне право – як “сукупність узгоджених норм, які регулюють майново-вартісні та особисті немайнові відносини; структурно розподілені по галузях, підгалузях та інститутах...” [1, с. 390–391]. Л. А. Луць визначає публічне право як підсистему норм права, що регулює відносини між юридично підпорядкованими суб'єктами імперативним методом, а приватне право – як підсистему норм права, що регулює відносини між юридично рівними суб'єктами диспозитивним методом [2, с. 156]. Інші науковці під публічним правом розуміють сукупність галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації публічних (державних) інтересів за допомогою імперативного методу регулювання; під приватним правом – сукупність галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою диспозитивного методу регулювання [3, с. 255]. Різниця у розумінні різними науковцями публічного та приватного права переважно зводиться до того, що є критеріями їх формування. Проте такий поділ має і практичну значущість: не можуть бути однаково врегульованими публічні та приватні суспільні відносини.

Ознаками приватного права можна вважати: його предметом є горизонтальні (рівносторонні) відносини; диспозитивний метод правового регулювання (у правовому регулюванні беруть участь суб'єкти конкретних правовідносин); переважно використовуються дозволи; основним засобом правового регулювання є договір; переважно використовуються правовідновлювальні санкції, ініціатором захисту виступає сам потерпілий; спрямованість на забезпечення приватних інтересів.

До системи приватного права включають цивільне, сімейне і трудове право, спадкове право, авторське право. До системи публічного права, як правило, включають норми конституційного, адміністративного, фінансового права, екологічне право, кримінальне право та процесуальні галузі. Однак “чисто” публічних або приватних галузей права немає. Науковці вказують на взаємне проникнення публічних засад у галузі приватного права, а приватних засад – у галузі публічного права. Тому потрібно погодитись з думкою тих учених, які вважають, що публічне та приватне право є не сукупністю відповідних галузей права, а являють собою певні системи норм права і є підсистемами у структурі системи права.

Предметом приватного права є рівносторонні (горизонтальні) відносини, суб'єкти яких є юридично рівними, навіть якщо до їх учасників, згідно зі ст. 2 ЦК України [4], входять суб'єкти публічного права. Його методом є диспозитивний метод, елементами (прийомами) якого є: 1) наділення усіх суб'єктів рівним правовим статусом; 2) виникнення правовідносин на підставі договорів; 3) визначення змісту своїх прав та обов'язків самими суб'єктами; 4) встановлення самими суб'єктами процедури реалізації своїх прав та обов'язків; 5) встановлення правовідновлювальних санкцій (заходів захисту порушених прав).

Враховуючи значення наведених положень, можна зробити такі висновки. По-перше, у приватному праві основними юридичними конструкціями є конструкція рівносторонніх правовідносин, договірна конструкція, конструкція захисних правовідносин. По-друге, використовуючи вказані конструкції, зміст їх елементів визначається як законодавцем (у відповідних нормативно-правових приписах), так і конкретними учасниками цих правовідносин у договорах (у відповідних правореалізаційних актах).

Юридична конструкція повинна відображати насамперед структурні елементи певних юридичних явищ. У ній повинна відобразитися уся сукупність таких елементів, враховуючи те, що відсутність хоча б одного з них приведе до неповноти законодавства. Наприклад, право, спрямоване на регулювання суспільних відносин. Вони будуть врегульовані, якщо усі їхні елементи (суб'єкти, об'єкти, дії, поведінка суб'єктів) беруть адекватно відображені у юридичній конструкції, за допомогою якої згодом формуватимуться нормативно-правові приписи. Ось чому загальна юридична конструкція правовідносин складається з суб'єктів правовідносин, об'єктів правовідносин, суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків.

Юридична конструкція повинна відображати не тільки усю сукупність елементів правового явища, а й тип зв'язку між ними. Виявлення типу зв'язків між елементами (причинно-наслідкового або функціонального тощо) дає змогу встановити порядок їх розташування, розміщення стосовно один одного. Юридична конструкція є відображенням певної послідовності елементів правового явища, що уможливує логічно побудувати правовий матеріал, викласти його у певній послідовності, яка зумовлена типом зв'язку між елементами правового явища. Так, в юридичній конструкції цивільних правовідносин елементи розташовані у такому порядку: суб'єкти цивільних правовідносин, об'єкти цивільних правовідносин, цивільні права та обов'язки. У такій самій послідовності здійснюється правова регламентація цивільних відносин у ЦК України. Також у ЦК України за порядком розташування елементів юридичної конструкції цивільно-правового договору (договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма) побудована регламентація окремих видів цивільно-правових договорів. Отже, юридична конструкція є відображенням усіх елементів однорідних правових явищ у їх певній послідовності. А відтак вона є відображенням їх структури.

Єдина юридична конструкція може бути комплексом окремих конструкцій як її складових елементів. Оскільки ж конструкція відображає елементи однорідних правових явищ, то і поняття, що їх відображають, будуть загальними за обсягом та абстрактними за змістом. У цьому плані можна говорити про “беззмістовність” конструкцій. Конкретним же змістом її наповнює законодавець залежно від потреб правового регулювання під час створення нормативно-правових приписів. Наприклад, конструювання відповідальності без вини у цивільному праві. Тут загальнішою конструкцією є конструкція загальних підстав цивільно-правової відповідальності, якими є шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок між першим і другим, провинна.

Способами закріплення юридичних конструкцій у законодавстві є текстуальний, тобто безпосередній словесний вираз у тексті законів змісту певної конструкції, та смисловий, коли зміст конструкції виводиться логічним аналізом відповідної сукупності нормативно-правових приписів. В останньому випадку юридична конструкція реконструюється у єдине ціле за її частинами, закріпленими у різних юридичних приписах.

Аналіз галузевих кодексів щодо використання у них юридичних конструкцій показав, що переважає їх смислове закріплення. Прикладом цього є конструкції цивільних правовідносин, сімейних правовідносин, трудових правовідносин, цивільно-правових, сімейних договорів, цивільно-правової відповідальності. Як приклад текстуального способу закріплення, можна навести конструкцію цивільного зобов'язання, усі елементи якої словесно виражені у ст. 509 ЦК України. Водночас певні юридичні конструкції можуть мати такі елементи, які також можна розглядати як самостійні юридичні конструкції. Наприклад, юридичні конструкції окремих цивільних договорів складаються з таких елементів, як договір-факт, договір-правовідношення, договір-форма. Своєю чергою, договір-правовідношення є також юридичною конструкцією. І якщо юридичні конструкції цивільно-правових договорів загалом мають смисловий спосіб закріплення, то їх елементи – договір-правовідношення як самостійна конструкція – закріплюються текстуально.

Основні юридичні конструкції у приватно-правових галузях права – це договір, правовідносини, відповідальність. На основі цих конструкцій формуються нормативно правові приписи, які закріплені у відповідних статтях галузевих кодексів.

Загальною конструкцією для усіх галузей права, яка знайшла своє відображення у галузевих кодексах, є юридична конструкція правовідносин. Ця доктринальна конструкція виводиться зі змісту нормативних приписів відповідних галузевих кодексів. Структурні елементи цієї конструкції – суб'єкт, об'єкт, зміст (суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки) – розміщені у різних статтях кодексів. Юридична конструкція цивільних правовідносин є моделлю їх структури. Для її характеристики важливими є теоретичні положення про цивільні правовідносини, розроблені наукою цивільного права. Цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві ознаки і правових відносин загалом і галузевих цивільно-правових зокрема.

Юридична конструкція цивільних правовідносин включає: 1) *суб'єкти* – фізичні особи (зокрема фізична особа-підприємець, опікун та піклувальник – підрозділ 1 Розділу 2 ЦК України), юридичні особи (господарські товариства та виробничі кооперативи – підрозділ 2 Розділу 2 ЦК України), держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади (підрозділ 3 Розділу 2 ЦК України); суб'єкти правовідносин наділяються правосуб'єктністю – цивільною право- та дієдатністю; 2) *об'єкти* – ті, які передбачені ЦК – речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага (Розділ 3 ЦК України); 3) *зміст* – суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (суб'єктивні права – Книга 2 ЦК України; багато суб'єктивних юридичних обов'язків закріплені у статтях ЦК України – ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 286, ч. 4 ст. 286, ч. 4 ст. 291, ст. 298).

Юридична конструкція сімейних правовідносин включає: 1) *суб'єкти* – учасниками сімейних відносин, які регулює СК України, є подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, баба, дід, прабаба, прадід та внуки, правнуки, рідні брати та сестри, мачуха, вітчим та падчерка, пасинок, інші члени сім'ї, визначені у ньому (ст. 2 СК України) [5]; 2) *об'єкти* – немайнові блага, речі, майно; 3) *зміст* – суб'єктивні права та суб'єктивні обов'язки (Глави 6–9, 13–17, 21–22 СК України).

Однією з найдавніших та найтипівіших юридичних конструкцій є договір. У кожній галузі права конструкція договору має свої особливості, які пов'язані з розширенням складу учасників договору, збільшенням договірних типів, впливом ринкової економіки та іншими факторами. У приватноправових галузях, де договір відіграє важливу роль (цивільному, сімейному, спадковому, авторському, земельному праві), коло об'єктів, з приводу яких можливе укладення договору, збільшилося. Йдеться про нерухомість, майнові права, інформацію. Договори займають належне місце і в сфері публічного права. Також зростає кількість відносин, в яких єдиним регулятором виступає договір.

У вітчизняному законодавстві термін “договір” вживається у кількох значеннях: договір як домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення

цивільних прав та обов'язків (ст. 626 ЦК України) (таке визначення характерне для більшості галузей, в яких ця конструкція застосовується), договір як документ, договір як правовідношення, договір як комплексне поняття. У юридичній літературі договір розуміється насамперед як підстава виникнення правовідношення, тобто юридичний факт, що лежить в основі зобов'язання, і, відповідно до ст. 11 ЦК України, є підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків [6; с. 467]. Договір як *юридичний факт* – це дія, оскільки настання її залежить від волі людини. Це ще й правомірна дія, оскільки повинна відповідати вимогам правових норм. А також це є *юридичний акт*, бо сторони вступають у правовідносини з наміром досягти конкретного результату.

Договір як правовідношення складається з таких елементів: відповідний суб'єктний склад правовідношення, його об'єкт (певні матеріальні та нематеріальні блага і дії) і зміст (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків сторін) [7, с. 5].

Договір як форма розглядається як документ, у якому фіксуються умови договору, права та обов'язки сторін. В окремих статтях ЦК України є вказівка на форму договорів. На нашу думку, потрібно доповнити ст. 181 ЦК України “Нерухомі та рухомі речі” ч. 3 у такій редакції: “Договори купівлі-продажу, найму нерухомого майна, договори про передачу нерухомого майна під виплату ренти укладаються у письмовій формі, підлягають нотаріальному посвідченню та державній реєстрації”.

Договір може вчинятися усно або письмово. Сторони мають право обирати форму договору, якщо інше не встановлено законом. Якщо в законі не вказано на необхідність укладення договору у певній формі, то застосовуються загальні правила про форму правочину та договору (ст.ст. 205–210, 639 ЦК України).

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що юридична конструкція договору є моделлю його елементів (договору-факту, договору-правовідношення, договору-форми). Вона є складною, оскільки включає окремі моделі елементів договору. Загальну договірну конструкцію можна подати як складну модель, що відображає суб'єктивний склад договору, його умови (предмет, строк, ціну тощо), права та обов'язки сторін договірних відносин, форму договору. На основі цієї конструкції формуються конструкції окремих видів договорів, які переважно мають свої особливості.

Отже, договір поєднує різні характеристики, він є і джерелом права, і юридичним фактом, і джерелом встановлення взаємних прав та обов'язків та підставою виникнення договірних правовідносин. Ознаками договірної конструкції є домовленість між учасниками, визначення їх прав та обов'язків, спрямованість на досягнення конкретної мети, певна форма, забезпечення у випадку порушення можливості застосування заходів державного примусу. У різних галузях договірна конструкція має свої особливості, що характеризуються різними суб'єктами, метою, предметом, змістом договору, формою та умовами договору.

Цивілісти, говорячи про договір, наприклад, купівлю-продаж, оперують терміном “елементи” договору, поза тим ці елементи (сторони, предмет, ціна, строк, форма і зміст, тобто права та обов'язки сторін) і є юридичною конструкцією складу цього виду договору.

У *сімейному праві* зростає тенденція до розширення сфери договірного регулювання. Сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками (ст. 7 ч. 2 СК України). До сімейно-правових договорів, окрім шлюбного договору (гл. 10 СК), належать: договори подружжя щодо умов та порядку надання утримання одне одному (ст. 78 СК) або припинення права на утримання (ст. 89 СК), батьки можуть укласти договір щодо здійснення ними батьківських прав та виконання обов'язків (ч. 4 ст. 157 СК), визначення місця проживання дитини у разі розірвання шлюбу, порядку участі у забезпеченні умов життя дитини того з батьків, хто буде проживати окремо, т. зв. “договір про розірвання шлюбу” (ч. 1 ст. 109 СК), договір матері та батька про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК) та про припинення права дитини на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно (ст. 90 СК), договір дружини та чоловіка про визначення порядку користування нерухомим майном (ст. 66 СК) та про поділ нерухомого майна (ст. 68 СК) тощо.

У трудовому праві договори (трудоий, колективний, про повну матеріальну відповідальність) по суті є інститутами галузі і формулюються по-різному. Критерієм розмежування цих договорів є регламентація самого процесу праці і підпорядкування працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку. Останнє і є важливою особливістю трудового договору.

Висновки. Юридична конструкція має специфіку, яка зумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується, специфічним предметом та методом правового регулювання цієї галузі права. Юридичні конструкції повинні характеризуватись гнучкістю, щоб їх можна було пристосовувати до розмаїття життєвих ситуацій, які вони охоплюють. Вони повинні бути універсальними. Наприклад, основна цивільно-правова юридична конструкція договору закріплена в ЦК України, а конструкції договорів, закріплених в інших нормативних актах, повинні відображати основні структурні елементи цієї конструкції.

У кожній галузі права є стійкі конструкції, стан і розробка яких є основним показником досконалості цієї галузі права, рівня її розвитку. Подальший детальний аналіз особливостей юридичних конструкцій, їх використання у приватному праві дасть змогу підвищити ефективність теоретичної та техніко-правової сторони правозастосовної діяльності.

1. Скакун О. Ф. *Теория государства и права (энциклопедический курс): учеб.* / О. Ф. Скакун. – Харьков: Эспада, 2005. – 840 с. 2. Луць Л. А. *Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою)* / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2008. – 412 с. 3. *Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищих юрид. навч. закл.* / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с. 4. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року: зі змінами та доповненнями* // *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. 5. *Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року* // *Відомості Верховної Ради України.* – 2002. – № 21–22. – Ст. 135. 7. *Цивільне право України. Академічний курс: підруч: у 2 т.* / за заг. ред. Я. М. Шевченка. – Т.1: *Загальна частина.* – К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2003. – 520 с. 8. *Договірне право: конспект лекцій* / І. В. Жилінкова, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.; за заг. ред. І. В. Жилінкової, В. І. Борисової. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – 116 с.